

М. М. Пітюлич, В. М. Бондаренко, К. М. Воронич

Аналіз підходів до визначення малих форм господарювання

Проведено аналіз основних методичних підходів до дослідження сутності малих форм господарювання (МФГ) на селі. Досліджено погляди вітчизняних науковців щодо основних критеріїв визначення МФГ, на основі яких запропоновано авторський підхід щодо їх класифікації.

Ключові слова: малі форми господарювання, сільські території, особисті селянські господарства, домогосподарства, фермерські господарства, малий бізнес

В результаті глибоких інституційних перетворень в економіці України, в 90-х роках ХХ століття на селі сформувалася принципово нова соціально-економічна структура виробництва, яка характеризується домінантою колективних та індивідуальних організаційно-правових форм господарювання ринкового типу, що функціонують на засадах приватно-колективної форми власності. Сьогодні основними суб'єктами господарювання на селі виступають домогосподарства, підприємницький сектор та держава, взаємодія яких об'єктивно формує підґрунтя для розвитку багатокладної економіки та розвитку конкуренції. Підвищена увага до дослідження малих форм господарювання на сільських територіях зумовлюється домінуванням зазначених суб'єктів у таких видах діяльності як сільське господарство, торгівля, туризм, сфера послуг, як по Україні загалом, так і в її регіонах.

За даними Державного комітету статистики в Україні щодо окремих показників розвитку сільських, селищних і міських рад у сільських населених пунктах станом на 1 січня 2013 р. зареєстровано 4,3 млн. особистих селянських господарств, членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства» [10]. З цього випливає, що на сьогоднішній час малі форми господарювання (МФГ) виступають основними виробниками сільськогосподарської продукції в нашій державі, а також головною організаційно-господарською формою реалізації підприємницького потенціалу на селі.

Теоретико-методологічні засади дослідження проблем малих форм господарювання були закладені ще у XVIII ст. у працях таких економістів

© М. М. Пітюлич, В. М. Бондаренко, К. М. Воронич, 2013.

як А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. –Б. Сей, Р. Кантільйон та знайшли свій подальший розвиток у численних дослідженнях М. Вебера, В. Зомбарта, Д. Кейнса, П. Самуельсона.

Формування і розвиток малих організаційно-господарських структур сільських територій у сучасних умовах функціонування економіки України досліджували С. Баланюк, А. Баян, О. Барановський, О. Богуцький, З. Варналій, М. Газуда, В. Гайдуцький, В. Геєць, В. Горьовий, А. Даниленко, М. Долішній, В. Збарський, М. Козоріз, М. Лендел, І. Лукінов, П. Макаренко, В. Мікловда, О. Онищенко, С. Писаренко, П. Саблук, І. Свиноус, Н. Фесик, В. Шульський, В. Юрчишин та інші науковці. У працях дослідників розкриваються різні аспекти розвитку МФГ на селі та реалізації їх потенціалу (переважно в аграрному секторі економіки). Разом з тим, дослідження цієї проблематики перебуває на початковій стадії й вимагає більш глибокого теоретичного вивчення. Зокрема, дискусійним залишається питання щодо визнання сутності МФГ, критеріїв їх визначення та класифікації, що і покладено в основу даного дослідження.

Метою дослідження є уточнення сутності малих форм господарювання на селі та удосконалення критеріїв їх визначення серед інших суб'єктів господарювання.

Функціонування МФГ в сільській місцевості, створення умов для підвищення його конкурентоздатності відіграють значну роль у стабілізації і розвитку пріоритетних сфер економіки регіону. Малі форми господарювання на селі – це найменш вивчене питання. Дослідники, розглядаючи дану проблему, обмежуються фермерськими господарствами, внутрішньогосподарськими орендними відносинами, малими підприємствами, дослідженням економіки особистих господарств населення. Певна увага приділяється формуванню кооперативного руху. Однак це не охоплює всієї палітри різноманіття малих форм господарювання на селі, оскільки диверсифікованість діяльності малих форм господарювання на селі передбачає виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції, її переробку, сферу обслуговування і надання послуг, сільський туризм та ін. [8].

Окремі вчені, аналізуючи поняття «малі форми господарювання» зазначають, що дана категорія значно ширша, ніж «мале підприємство», «мала фірма» і навіть «фермерське господарство» [6-8].

На думку автора, основними відмінностями є те, що: по-перше, це юридичні особи, що мають чітко виражену ринкову орієнтацію і їх

мета – одержання доходу; по-друге, до МФГ належать і господарюючі суб'єкти, що не мають ринкового спрямування, а їх метою виступає задоволення особистих потреб. Такі господарства можуть виконувати підсобну роль для тих осіб, які продуктивно зайняті в них після основної роботи на стороні.

Звернення до європейського досвіду ведення бізнесу в аграрній сфері показує, що за західними стандартами малі форми господарювання – це вже фермерські господарства, які оподатковуються як суб'єкти підприємницької діяльності, функціонують у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, а їх власник є платником фіксованого сільськогосподарського податку, який у кілька разів більший, ніж плата за землю.

О. Левандівський зазначає, що «враховуючи нинішню складну економічну ситуацію та недосконалість нормативно-законодавчих актів, неможливо чітко провести межу між малими формами сільського господарювання, враховуючи лише один показник – площу землекористування». Автор зазначає, що до малих форм сільського господарювання переважно зараховують особисті селянські господарства, діяльність яких регулюється Законом України «Про особисте селянське господарство» [7]. Крім того, чітко не визначено розміри особистого селянського господарства. У ст. 5 відповідного Закону України наголошено, що «розмір земельної ділянки може бути до 2 га. Проте він може бути збільшений за рахунок паїв, які передані в користування» [7]. Водночас, існують регіони, де розмір земельного паю коливається від 6 до 8 га. Отже, максимальна площа земельної ділянки особистого селянського господарства може коливатися в межах 10 га (за умови, що це один власник паю). Крім вище зазначених суб'єктів, в економічній літературі для ототожнення МФГ використовується категорій «домашнє господарство», який часто зіставляють з поняттям «особисте селянське господарство» і зараховують до господарств населення.

На думку вищезитованого автора, основними критеріями віднесення суб'єктів господарювання у аграрній сфері до малих форм є те, що вони, по-перше, займаються виробництвом сільськогосподарської продукції без створення юридичної особи; по-друге, працюють індивідуально, сім'ями чи разом із родичами і спільно проживають (виняток становлять тільки фізичні особи-підприємці). Виходячи з цього, до малих форм господарювання слід відносити: особисті селянські господарства –

господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму; виробників сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках (для будівництва та обслуговування житлового будинку та господарських будівель), на ділянках колективного та індивідуального садівництва, на ділянках колективного та індивідуального городництва, на дачних ділянках та фізичних осіб-підприємців, які працюють у галузі сільського господарства [7].

М. Шульський під малими формами господарювання на селі розуміє господарську діяльність, яка ґрунтується на праці членів сім'ї з можливим залученням одного середньорічного найнятого працівника [12]. Відповідно до цього визначення, критерієм віднесення суб'єктів господарювання до МФГ є наймана праця одного працюючого.

В. К. Збарський зазначає, що мала форма господарювання – це така форма господарювання, якій притаманні принаймні дві з таких характеристик як незалежне управління та локальна сфера діяльності, приватний капітал, порівняно невеликий розмір у своєму сегменті діяльності, а тому для їх розвитку потрібні сприятливі політичні, економічні, правові, соціальні і природні умови [6].

На думку І. В. Ляшенка, малі форми господарювання на сільських територіях охоплюють «людей, зайнятих сільськогосподарською працею на особистих подвір'ях, на городах і садових ділянках, мініфермах, фермерських господарствах, кооперативах, малих підприємствах». Крім того, до малих форм бізнесу в сільській місцевості вчений також відносить надання послуг (готелі, кафе, автосервіс, сільський туризм та ін.) [8].

Як зазначає вище цитований автор, малі форми господарювання – це суб'єкти малого підприємництва, що створюються на основі певної форми власності (як правило, приватної) для здійснення господарської діяльності, одержання прибутку чи в споживчих цілях, і мають відносну самостійність [8]. В якості основного критерію класифікації форм господарювання І. В. Ляшенко розглядає виробничі відносини, суть яких відбивається в системі цілей сільськогосподарського виробництва, що

поетапно трансформуються від колективних садів і городів (особисте споживання) до класичних форм господарювання (високотоварне багатогалузеве виробництво). Також, на думку цього дослідника, малі форми господарювання, що одержали розвиток в Україні можуть бути класифіковані по формах власності, сфері і виду діяльності та організаційно-правовій формі [8].

На думку Ю. П. Макаренка [9], критеріями визначення МФГ є:

- для землеробських господарств – розміри землекористування, а для тих, що не мають землі у використанні та займаються сільсько-господарською діяльністю – кількість працівників (або розміри основних і обігових фондів);
- для кожного з них – виробництво валової продукції або обсяги доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

Однак на питання про те, який саме обсяг доходу від реалізації продукції має бути ознакою МФГ відповіді немає.

З наведеного вище випливає, що існуючі підходи до визначення суті «малих форм господарювання» на селі носять фрагментарний характер, що пояснюється відсутністю єдиного підходу не тільки до визначення малих форм сільського господарювання взагалі, а й малого та середнього підприємництва зокрема, що зумовлює наявність широкого поля досліджень щодо ефективної їх діяльності.

Враховуючи всі вище наведені підходи до визначення сутності та критеріїв визначення МФГ, авторами визначено наступні ознаки, характерні для аналізованих суб'єктів:

- для землеробських господарств – розміри землекористування до 10 га (для фермерських господарств – 100 га), а для тих, які не мають у використанні землі – кількість працівників (обсяг яких не повинен бути меншим одного найманого працівника та не перевищувати 50 осіб);
- обсяги річного валового доходу не повинен перевищувати 10 млн. євро, визначеного за середньорічним курсом Національного банку України.

Відповідно до цих критеріїв, на нашу думку, до МФГ сільських територій можна віднести особисті селянські господарства, домогосподарства, малі підприємства (враховуючи мікропідприємства), індивідуальних підприємців, фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи (табл. 1).

Таблиця 1

Види малих форм господарювання (МФГ) на сільських територіях

Види МФГ	Визначення
Домогосподарства	Скупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках своміжства, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домашні господарства можуть вступати не тільки як споживачі товарів і послуг, а й займатися будь-яким видом господарської діяльності, зокрема здійснювати підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи (як фізичні особи-підприємці), а також надавати свою працю іншим підприємствам, виступаючи як наймані працівники [3].
Особисті селянські господарства	Господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [4].
Малі підприємства	Суб'єктами малого підприємництва є фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, та юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб, а обсяг річного валового доходу не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [1].
Індивідуальні підприємці	Фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни чи особи без громадянства) з повною цивільною деєдністю, не обмежені законом в правоздатності, зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, які безпосередньо здійснюють таку діяльність (виробляють продукцію, виконують роботи, надають послуги) і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями усім майном, що належить їм на праві власності [1].
Фермерські господарства	Форма підприємницької діяльності громадян із створення юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону [5].
Сільського сподарські кооперативи	Юридична особа, утворена фізичними та / або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування [2].

Слід відзначити, що саме така класифікація і критерії визначення МФГ дозволяють визначити певні відмінності та типові ознаки різних їх форм. Так, основною метою діяльності всіх МФГ є отримання прибутку.

Основними відмінностями домогосподарств від особистих селянських господарств є те, що перші є більш ширшою категорією і включають в себе ОСГ, а також можуть функціонувати у різних сферах діяльності. Особисті селянські господарства, на відміну від інших видів МФГ, здійснюють свою діяльність у сфері сільського господарства та зеленого туризм, функціонуючи, як правило, на сільських територіях. Основними ж відмінностями фермерського господарства від особистого селянського господарства, є те що перше з них, визначено як юридична особа, а друге – як фізична особа. Також існує різниця у земельних наділах: у ОСГ – максимум до 10 га землі, у фермерських господарствах – до 100 га.

Проведене дослідження категорії «малі форми господарювання» виявило, що не зважаючи на значний інтерес науковців до вивчення даної проблеми, на сьогоднішній час існуючі підходи до визначення суті «малих форм господарювання» носять фрагментарний характер. Також немає законодавчого визначення поняття «малі форми господарювання», що значно ускладнює можливість проведення ґрунтового аналізу даної проблеми. На нашу думку, до малих форм господарювання на селі слід відносити особисті селянські господарства, домогосподарства, малі підприємства, індивідуальних підприємців, фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України: чинне законодавство України зі змінами та доповненнями станом на 25 серпня 2009 р. – К., 2009. – 192 с.
2. Україна. Закон. «Про сільськогосподарську кооперацію». – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/469/97-вр.
3. Україна. Закон. «Про Всеукраїнський перепис населення». – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14.
4. Україна. Закон. «Про особисте селянське господарство». Земельне законодавство України. – К. : Істина, 2010. – 342 с.
5. Україна. Закон. «Про фермерське господарство». Земельне законодавство України. – К. : Істина, 2010. – 342 с.
6. Збарський В. К. Становлення та розвиток малих форм промислового садівництва господарювання сільських поселень України / В. К. Збарський. –

Режим доступу : <http://www.disslib.org/stanovlennja-ta-rozvytok-malykh-formformotentsialpromy-slovohosadivnytstva.html>.

7. Левандівський О. Теоретичні аспекти малих форм сільського господарювання / О. Левандівський. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ae/2012_3-4/files/12leomom.pdf.
8. Ляшенко И. В. Малые формы хозяйствования: классификация и особенности / И. В. Ляшенко // Экономика Крыма. – 2003. – №9. – С. 76-78.
9. Макаренко Ю. П. Розвиток малих господарств у аграрній сфері економіки : дис. ... доктора екон. наук / Ю. П. Макаренко. – К., 2013. – 522 с.
10. Особисті селянські господарства в Україні станом на 1 січня 2013 р. / Державна служба статистики України. Експрес-випуск. 19.03.2013 р. № 06.3-44/201. Офіційний сайт Державного комітету статистики в Україні. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Розвиток малих форм господарювання на селі (самозайнятість сільського населення). – Режим доступу : <http://agroua.net/economics/documents/category-89/doc-81/>.
12. Шульський М. Г. Організаційно-економічні основи функціонування малих господарських формувань у сільському господарстві / М. Г. Шульський. – Режим доступу : <http://www.disslib.org/orhanizatsiyno-ekonomichni-osnovy-funktsionuvannja-malykh-hospodarskykh-formuvan-u.html>.

Питюлич М.М., Бондаренко В.М., Воронич К.М. Аналіз підходів к определению малых форм хозяйствования.

Проведен анализ основных методических подходов к исследованию сущности малых форм хозяйствования (МФГ) на селе. Исследованы взгляды отечественных ученых по основным критериям определения МФГ, на основе которых предложен авторский подход к классификации МФГ.

Ключевые слова: малые формы хозяйствования, сельские территории, личные крестьянские хозяйства, домохозяйства, фермерских хозяйства, малый бизнес.

Pityulych M.M., Bondarenko V.M., Voronych K.M. Analysis of approaches to the definition of small entity forms.

The basic methodological approaches to the study of the nature of small forms of management in rural areas is analyzed. The views of national scientists on major criteria of small forms of management determination is investigated and the authors approach to classification of small forms of management is proposed.

Key words: small forms of management, rural areas, households, farms, small businesses.